

WSKAŹNIKOWOŚĆ TWARZY LUDZKIEJ: KRÓTKI PRZEGLĄD PROBLEMATYKI

JOANNA PUPPEL

1. Wstęp

Esencjonalność człowieka jako gatunku i osoby przejawia się, między innymi, w tym, iż człowiek istnieje w niezwykle istotnym wymiarze ‘kultury wizualnej’, w której twarz ludzka od niepamiętnych czasów służyła jako główny wskaźnik tzw. wyglądu zewnętrznego oraz różnych stanów emocjonalnych (zob. Bal, 2003). Miała więc od zawsze funkcję niezwykle społeczną i (między)kulturową i to zarówno integrującą jak i dezintegrującą. Fakt ten miał również od zawsze związek z otwartością twarzy i jej uniwersalną (tj. poprzez wszystkie kultury lokalne) dostępnością a także jej estetycznością (zob. np. Strzałko et al., 1996; także Mirzoeff, 1998), co miało i ma istotny związek z funkcjonowaniem człowieka jako przedstawiciela naczelnego w tzw. ‘cyklu dziennym’ odpowiednio natlenionym i aktywnym percepcyjnie i motorycznie (ang. *diurnal cycle*, zob. Schmidt i Thews, 1983; także Jurmain et al., 2013). Tak więc człowiek nosił i udostępniał publicznie swoją twarz jako nieodłączny wizerunek w nieustannej ewolucyjnej sukcesji formacji społeczno-kulturowo-ekonomicznych, a więc w kulturach myśliwsko-zbierackich, agrarnych jak i w dzisiejszej kulturze miejskiej i wirtualnej (zob. Redican, 1982). W powyższej ewolucyjnej sukcesji twarzy tej, zwłaszcza różnym stanom jej ekspresyjności, przypisywano i przypisuje się określoną semantyczną wskaźnikowość, także związaną z nią określoną wartość komunikacyjno-mediacyjną. Wskaźnikowość definiuje się tutaj jako bezpośrednią korelację czasowo-przestrzenną (a więc typu ‘tu i teraz’) istniejącą pomiędzy widzialnym określonym układem twarzy a jego znaczeniem.

W niniejszym krótkim opracowaniu omówiona zostanie wskaźnikowość twarzy ludzkiej jako uniwersalnego elementu kultury ludzkiej (zob. np. Brown, 1991) jak

i najważniejszego w kulturze wizualnej elementu ‘komunikacji wskaźnikowej’ (ang. *indexical communication*, zob. np. Sadowski, 2009). Twarz bowiem w kulturze wizualnej pozostaje jednym z najważniejszych wskaźników komunikacyjnej, ale także i estetycznej, obecności człowieka w otwartej przestrzeni publicznej i w tym wymiarze ma wielkie znaczenie nie tylko dla antropologii, czy w nieco węższym zakresie dla ‘antropologii dnia’ związanej z cyklem dziennym życia człowieka, dla badań w zakresie historii sztuki, ale także dla komunikologii skupiającej się na badaniu wszelkich przejawów komunikacji międzyludzkiej, w tym różnych form komunikacji niewerbalnej obejmującej także komunikowanie twarzą (zob. Puppel, 2011).

2. ‘Naga’ twarz i twarz ‘uzbrojona’

W wymienionej powyżej ewolucyjnej sukcesji od kultury myśliwsko-zbierackiej do dzisiejszej kultury miejsko-wirtualnej twarz człowieka zawsze występowała albo jako tzw. ‘naga’ twarz (ang. *naked face*) albo jako twarz na różne sposoby ‘uzbrojona’ w różnego rodzaju ornamenty (ang. *ornamented face*). W zależności od tego właśnie faktu twarz zawsze reprezentowała różne typy i stopnie (tj. różne nasilenia) semantycznej wskaźnikowości i związanej z nimi siły mediacyjnej w obrębie modalności wzrokowo-dotykowej. Zarówno naga twarz jak i twarz uzbrojona w różne kulturowe artefakty mają swoją siłę interakcyjno-ekspresyjno-performatywną, która jest wykorzystywana przez człowieka mniej lub bardziej świadomie w różnych kontekstach komunikacyjnych. Jest ona także centralną częścią tzw. ‘głowy kulturowej’ (zob. Puppel, 2015).

2a. Wskaźnikowość nagiej twarzy

Ten typ wskaźnikowości jest bodaj najlepiej zbadany na gruncie studiów nad komunikacyjnymi zachowaniami człowieka o charakterze niewerbalnym, zwłaszcza w kontekście emocji, które twarze wyrażają. Paul Ekman to badacz szczególnie zasłużony dla komunikologii w badaniach nad twarzą nagą (tj. nieuzbrojoną w zewnętrzne ornamenty). Zarówno indywidualnie jak i we współpracy z wieloma badaczami poświęcił temu zagadnieniu wiele pionierskich badań i publikacji. Wynika z nich niezbicie, że naga twarz ludzka jest niezwykle czułym uniwersalnym ‘urządzeniem’ służącym głównie do wyrażania uniwersalnego zestawu emocji (np. strachu, desperacji, bólu, radości, smutku, gniewu, zdziwienia, etc.) i to w kulturach zarówno piśmiennych jak i niepiśmiennych (zob. np. Ekman, 1968; Ekman, 1977; Ekman i Friesen, 1968; Ekman i Friesen, 1969; Ekman i Friesen, 1971; Ekman et al., 1969; Ekman et al., 1972; Ekman i Friesen, 1986; Izard, 1971; Keltner i Ekman, 2000).

Wskaźnikowość nagiej twarzy ludzkiej związana jest z wszelkimi większymi lub mniejszymi czynnościami motorycznymi wykonywanymi przez daną osobę w obrębie twarzy i na jej powierzchni i jednocześnie łatwo zauważalnymi (tj. postrzeganymi) przez inne osoby. Czynności te obejmują takie ruchy jak:

- utrzymywanie twarzy nieruchomej
- dwustronne lub jednostronne podniesienie brwi
- ściągnięcie brwi
- obustronne rozszerzenie ust w uśmiechu
- jednostronne podniesienie kącika ust
- otwarcie ust
- wygięcie ust ku dołowi
- zaokrąglenie warg
- wysunięcie warg do przodu
- przymknięcie oka lub oczu
- mruganie powiekami
- szerokie otwarcie oczu
- wydęcie policzka lub policzków
- wytworzenie zmarszczek poziomych na czole
- wysunięcie szczęki dolnej wraz z dolną wargą
- cofnięcie szczęki dolnej
- przesunięcie szczęki dolnej w lewo lub w prawo
- ruchy nozdrzami.

Każda z tych czynności wymaga z czysto psycho-fizjologicznego punktu widzenia uprzedniego wykształcenia motoryczności (zob. np. Kail, 2015, zwłaszcza Rozdział 5 odnoszący się do rozwoju motorycznego dziecka) a także odpowiedniego ukształtowania świadomości odnośnie ich semantycznej i percepcyjnej oddzielności jak i świadomości związanej z możliwościami ich zastosowania w interakcji międzypersonalnej. Jak więc widać zestaw określonych twarzowych czynności motorycznych pozostający do dyspozycji człowieka jest całkiem spory. Ma to oczywiście związek z wybitną rolą motoryczności twarzowej w komunikacji bezpośredniej typu ‘twarzą-w-twarz’ (ang. *face-to-face*), w której komunikowanie wskaźnikowe odgrywa podstawową rolę jako istotnego regulatora dostarczającego odpowiednio skategoryzowanego i wysoce heterogenicznego zestawu bodźców emocjonalnych w przebiegu danego aktu komunikacyjnego (zob. np. Izard, 1993; Brosch et al., 2010). Natomiast zupełnie odrębną kwestią jest ustalenie tzw. ‘siły rażenia’, zarówno w wymiarze motorycznym jak i percepcyjnym, poszczególnych czynności w komunikowaniu bezpośrednim. Potrzebne są tutaj dalsze badania uzupełniające dotychczas uzyskane wyniki.

2b. Wskaźnikowość twarzy uzbrojonej

Z kolei tzw. ‘twarz uzbrojona’, a więc twarz wyposażona w dodatkowe cechy zewnętrzne (wszelaką ornamentację nakładaną na skórę lub zawieszaną na twarzy), takie jak makijaż, tatuaż, kolczyki, pierścienie, ćwieki, paciorki, wisiorki, etc., funkcjonująca jako swoiste i charakterystyczne dla danej kultury lokalnej przedłużenie nagiej twarzy jest odpowiednio mniej przebadana pod kątem przydatności komuni-

kacyjnej tychże elementów jak i ich roli w procesie komunikacji bezpośredniej. Niemniej badania etnograficzno-antropologiczne dotychczas przeprowadzone w odniesieniu do tzw. kultur pierwotnych (zob. np. klasyczne dzieło Tylora, 1871/2016; Gröning, 1998; Blauer, 1999; również Morris, 2004) nie pozostawiają najmniejszych wątpliwości co do wytworzenia przez gatunek ludzki bardzo szerokiego mechanizmu zawierającego bogaty zestaw środków ornamentacyjnych służących różnym celom, zwłaszcza podkreślaniu zarówno tożsamości zbiorowej i jednostkowej osób je noszących. Można więc mówić tutaj w szerokim kontekście kultury wizualnej o twarzy uzbrojonej jako wyrażającej ‘policentryczność kultury wizualnej’ (zob. Shohat i Stam, 1998). W szczególności, tak jak to ma miejsce w przypadku nagiej twarzy, twarz uzbrojona służyła zawsze w perspektywie historycznej podkreślaniu takich uniwersalnych stanów jak: agresja, obrona, poświęcenie, żałoba i smutek, melancholia, ekstaza, triumf, bogactwo, potęga i znaczenie, zdrowie, wiek, afiliacja, etc. Szczegółowe omówienie obecności tych cech zewnętrznych twarzy uzbrojonej ma ogromne znaczenie nie tylko dla wizerunkowości poszczególnych kultur lokalnych ale także dla wskazania ich ewentualnego znaczenia dla procesu komunikacji bezpośredniej w kontekście wielokulturowym.

3. Wnioski: postulaty odnośnie badań nad wskaźnikowością twarzy ludzkiej

Powyższy skrótowy przegląd zagadnień związanych z szeroko rozumianą wskaźnikowością twarzy ludzkiej pozwala na wyszczególnienie głównych rejonów badawczych. Są to następujące rejonu:

1. Kultura wizualna jako płaszczyzna odniesienia dla badań nad wskaźnikowością twarzy ludzkiej, w tym:
  - policentryczność kultury wizualnej
2. Heterogeniczność bodźców emocjonalnych wyrażanych za pomocą nagiej twarzy, w tym:
  - komunikacja wskaźnikowa
  - polisemiotyczność poszczególnych ekspresji twarzowych.
3. Heterogeniczność bodźców kulturowych wyrażanych za pomocą twarzy uzbrojonej, w tym:
  - społeczny charakter twarzy uzbrojonej
  - (między)kulturowy charakter twarzy uzbrojonej.

Bibliografia

- Bal, M. 2003. "Visual essentialism and the object of visual culture". *Journal of Visual Culture* 2. 5–32.
Blauer, E. 1999. *African elegance*. New York: Rizzoli.

- Brosch, T., Pourtois, G. i D. Sander. 2010. "The perception and categorization of emotional stimuli: a review". *Cognition and Emotion* 24. 377–400.
- Brown, D.E. 1991. *Human universals*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Ekman, P. 1968. "Research findings on recognition and display of facial behavior in literate and nonliterate cultures". *Proceedings of the 76th Annual Convention of the American Psychological Association* 3. 727 (Summary).
- Ekman, P. 1977. "Facial expression". W zbiorze: Siegman, A. i S. Feldstein. (red.). *Nonverbal behavior and communication*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associates. 97–116.
- Ekman, P. i W.V. Friesen. 1968. "Nonverbal behavior in psychotherapy research". W zbiorze: Shlien, J. (red.). *Research in psychotherapy*. Vol. 3. Washington, D.C.: American Psychological Association. 179–216.
- Ekman, P., E.R. Sorenson i W.V. Friesen. 1969. "Pan-cultural elements in facial displays of emotions". *Science* 164. 86–88.
- Ekman, P. i W.V. Friesen. 1971. "Constants across cultures in the face and emotions". *Journal of Personality and Social Psychology* 17.2. 124–129.
- Ekman, P., W.V. Friesen i P. Ellsworth. 1972. *Emotions in the human face: guidelines for research and integration of findings*. New York: Pergamon Press.
- Ekman, P. i W.V. Friesen. 1986. "A new pan-cultural facial expression of emotion". *Motivation and emotion* 10.2. 159–168.
- Gröning, K. 1998. *Body decoration: a world survey of body art*. New York: Vendome Press.
- Izard, C.E. 1971. *The face of emotion*. New York: Appleton.
- Izard, C.E. 1993. "Four systems for emotion activation: cognitive and noncognitive processes". *Psychological Review* 100.1. 68–90.
- Jurmain, R., Kilgore, L. i W. Trevathan. 2013. Wyd. 9. *Essentials of physical anthropology*. Wadsworth: Cengage Learning.
- Kail, R.V. 2015. *Children and their development*. Wyd. 7. Toronto: Pearson.
- Keltner, D. i P. Ekman. 2000. "Facial expression of emotion". W zbiorze: Lewis, M. i J. Haviland. (red.). *Handbook of emotions*. Wyd. 2. New York: Guilford Publications. 236–249.
- Mirzoeff, N. (red.). 1998. *The visual culture reader*. London: Routledge.
- Morris, D. 2004. *The naked woman: a study of the female body*. New York: St. Martin's Press.
- Puppel, J. 2011. "Uwagi w sprawie zarządzania twarzą w przestrzeni publicznej". W zbiorze: Puppel, S. (red.). *Transkomunikacja*. Poznań: Katedra Ekokomunikacji UAM. 81–89.
- Puppel, J. 2015. "Głowa człowieka jako węzeł kulturowo-komunikacyjny: uwagi w sprawie głowy kulturowej". *Scripta Neophilologica Posnaniensia* XV. 189–206.
- Redican, W.K. 1982. "An evolutionary perspective on human facial displays". W zbiorze: Ekman, P. (red.). *Emotion in the human face*. Wyd. 2. Cambridge: Cambridge University Press. 212–280.
- Rule, N.O., Ambady, N., Adams, R.B., H. Ozono, S. Kakashima, S. Yoshikawa i M. Watabe. 2010. "Polling the face: prediction and consensus across cultures". *Journal of Personality and Social Psychology* 98.1. 1–15.
- Sadowski, P. 2009. *From interaction to symbol: a systems view of the evolution of signs and communication*. Amsterdam: John Benjamins.
- Schmidt, R.F. i G. Thews. (red.). 1983. *Human physiology*. Berlin: Springer-Verlag.
- Shohat, E. i R. Stam. 1998. "Narrativizing visual culture: towards a polycentric aesthetics". W zbiorze: Mirzoeff, N. (red.). 27–49.

- Strzałko, J., Kaszycka, K. i B. Kujawa. 1996. "Najpiękniejsza jest przeciętna". *Wiedza i Życie* 5. 20–22.
- Tylor, E.B. 1871/2016. *Primitive culture: researches into the development of mythology, philosophy, religion, language, art and custom in two volumes*. New York: Dover Publications.